

РОЛЬ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УПРАВЛІННІ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ТЕРИТОРІЇ

©2018 МИСЬКОВЕЦЬ Н. П., СКАКОВСЬКА С. С.

УДК 338:34/330.15

Миськовець Н. П., Скаковська С. С. Роль децентралізації в управлінні природно-рекреаційним потенціалом території

Метою статті є визначення основних аспектів реформи децентралізації, які впливають на природно-рекреаційний потенціал території. Охарактеризовано нинішній стан проведення реформи децентралізації, визначено основні пріоритети в об'єднанні територіальних громад. Проаналізовано досвід Польщі у проведенні реформи децентралізації, детально розглянуто «Рапорт про стан гміни» та виокремлено найбільш актуальне для запозичення досвіду в українських об'єднаних територіальних громадах, що сприятиме раціональному використанню природно-рекреаційного потенціалу території з максимальною капіталізацією. Авторами виділено чинники, що впливають на формування та функціонування об'єднаних територіальних громад. Показано зміни до податкового та бюджетного кодексів, які розширяють фінансові можливості в управлінні фінансовими ресурсами об'єднаних територіальних громад, а точніше, – коштами громади та підприємств.

Ключові слова: децентралізація, природно-рекреаційний потенціал, об'єднані територіальні громади.

Рис.: 1. Бібл.: 14.

Миськовець Наталія Петрівна – кандидат економічних наук, асистент, кафедра фінансів та економіки природокористування, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: natalia.pawluk77@gmail.com

Скаковська Світлана Степанівна – старший викладач кафедри фінансів та економіки природокористування, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: fotissvit@gmail.com

УДК 338:34/330.15

Миськовець Н. П., Скаковская С. С. Роль децентрализации в управлении природно-рекреационным потенциалом территории

Целью статьи является определение основных аспектов реформы децентрализации, влияющих на природно-рекреационный потенциал территории. Охарактеризовано нынешнее состояние проведения реформы децентрализации, определены основные приоритеты в объединении территориальных общин. Проанализирован опыт Польши в проведении реформы децентрализации, подробно рассмотрен «Рапорт о состоянии гмины», выделены наиболее актуальные моменты для заимствования опыта в украинских объединенных территориальных общинах, что будет способствовать рациональному использованию природно-рекреационного потенциала территории с максимальной капитализацией. Авторами выделены факторы, которые влияют на формирование и функционирование объединенных территориальных общин. Показаны изменения в налоговом и бюджетном кодексах, которые расширяют финансовые возможности в управлении финансовыми ресурсами объединенных территориальных общин, а точнее – средствами общин и предприятий.

Ключевые слова: децентрализация, природно-рекреационный потенциал, объединенные территориальные общины.

Рис.: 1. Библ.: 14.

Миськовець Наталія Петрівна – кандидат економічних наук, асистент, кафедра фінансів та економіки природопользования, Національний університет водного господарства та природопользования (вул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: natalia.pawluk77@gmail.com

Скаковская Светлана Степановна – старший преподаватель кафедры фінансів та економіки природопользования, Національний університет водного господарства та природопользования (вул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: fotissvit@gmail.com

UDC 338:34/330.15

Myskovets N. P., Skakovska S. S. The Role of Decentralization in the Management of Natural-Recreational Potential of Territory

The article is aimed at defining the main aspects of decentralization reform impacting the territory's natural-recreational potential. The current status of implementation of the decentralization reform is characterized, the main priorities in the association of territorial communities are defined. The experience of Poland in the implementation of reform of decentralization is analyzed, the «Report on the status of gmina» is considered in detail, the most actual moments for assimilation of the experience in the Ukrainian united territorial communities are allocated, which will facilitate a rational use of the natural-recreational potential of territory with maximum capitalization. The authors have allocated the factors that influence the formation and functioning of united territorial communities. The changes in the tax and budget codes to increase the financial capacity in management of financial resources of united territorial communities, and more precisely the means of communities and enterprises, are displayed.

Keywords: decentralization, natural-recreational potential, united territorial communities.

Fig.: 1. Bibl.: 14.

Myskovets Natalia P. – PhD (Economics), Assistant, Department of Finance and Environmental Economics, National University of Water Management and Natural Resources Use (11 Soborna Str., Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: natalia.pawluk77@gmail.com

Skakovska Svitlana S. – Senior Lecturer of the Department of Finance and Economics of Natural Resources, National University of Water Management and Natural Resources Use (11 Soborna Str., Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: fotissvit@gmail.com

Проведення реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад в Україні можна розглядати як позитивне явище, адже трансформаційні зміни радянської економіки на ринкову, на жаль, не викликали реструктуризацію економіки незалежної України та позитивних зрушень у соціально-економічному розвитку ад-

міністративних територій і природно-рекреаційного потенціалу. В Україні чітко виражені диспропорції міжрегіонального розвитку, які необхідно усунути, використовуючи дієві методи, випробувані світовою спільнотою. Досвід проведення децентралізації через об'єднання територіальних громад має дати позитивні зрушення і в нашій країні.

Більшість питань регіонального та місцевого економічного розвитку перебувають у компетенції місцевої влади та вирішуються на місцях, що відповідає принципам Європейської Хартії місцевого самоврядування [1]. Разом з тим залишається нерозв'язаною значна кількість проблем, без вирішення яких довгостроковий економіко-екологічний та соціально-ефективний розвиток територіальних громад неможливий, а тим більше ефективне використання природно-рекреаційного потенціалу території, без шкоди довкіллю з максимальною економічною вигодою.

Велика кількість публікацій, у яких висвітлено проблеми, перспективи, труднощі, переваги та недоліки проведення децентралізації, зокрема: О. Берданова, В. Вакулєнко [5], Н. Хижнякова [6], Я. Варда, В. Косовські [7], Б. Буркинський, Т. Галушкіна [9], В. Кислий, Г. Шевченко [10], О. Амосов, Г. Малінецька [11], Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко [13], О. Луцків та інших, свідчить про актуальність даної тематики. Проте не достатньо розкриті питання впливу децентралізації на природно-рекреаційний потенціал територій, які об'єднуються в територіальні громади. Тому метою статті є визначення основних аспектів реформи децентралізації, які впливають на природно-рекреаційний потенціал території.

Децентралізація охоплює всі сфери – від освіти й охорони здоров'я до питань створення земельного ринку та зміни в податково-бюджетній системі. Її можна вважати певним орієнтиром налаштування України на європейський лад, адже виконання Європейської хартії місцевого самоврядування в Україні відбувається із запізненням порівняно з європейськими державами, проте ми маємо колосальний досвід для безпроблемного впровадження основних положень на території нашої держави, адже право громадян на участь в управлінні державними справами є одним із демократичних принципів, які поділяються всіма державами – членами Ради Європи.

Проте поряд з позитивними змінами відмічається низка проблем, з якими стикнулися громади при формуванні та використанні фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку. Передусім це відсутність системності та систематичності в діях новостворених територіальних громад і відсутність цілеспрямованого плану розвитку громади з поетапними рекомендаціями, які в цілому сформовані в Методології стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні [2].

На етапі становлення об'єднаних територіальних громад часовий горизонт планування не варто визначати більше 5 років (у випадках громад зі слабкою економічною базою – не більше 3 років). Лише після завершення періоду становлення об'єднаних територіальних громад можна збільшувати часовий горизонт планування до «стратегічного» – понад 7 років [3, с. 18].

Стратегічний план розвитку громади є основним документом її перспективного функціонування на період від п'яти до семи років. Стратегічний план – це основа прийняття управлінських рішень у громаді.

План має такі складові [3, с. 15]:

- ✦ концептуальна основа (термінологія, методологія);
- ✦ аналіз внутрішнього стану громади (економічні та соціальні фактори розвитку, опис фінансових надходжень та витрат, кадрової структури тощо);
- ✦ аналіз зовнішніх обставин (вплив зовнішніх факторів на функціонування громади, основні загрози та виклики, стратегія їх подолання/мінімізації);
- ✦ аналіз перспектив розвитку громади, пріоритети на найближчі 5–7 років (варто обрати 2–3 пріоритети і визначити шляхи їх реалізації);
- ✦ взаємодія Стратегічного плану розвитку громади з іншими державними стратегіями;
- ✦ механізми реалізації стратегічного плану (організаційна, кадрова та фінансові складові);
- ✦ календарний план реалізації стратегії;
- ✦ фінансове забезпечення досягнення запланованих пріоритетів (власне фінансування, державні трансфери та програми, інвестиції, участь у проектах з розвитку, приватно-партнерських відносинах тощо).

Наявність такого документа значно полегшує співпрацю з інвесторами, пошук додаткових можливостей для розвитку громади та вироблення її мешканцями спільного бачення свого майбутнього та розвитку [3, с. 15]. Стратегія розвитку територіальної громади повинна передбачати здійснення відповідального управління навколишнім середовищем і раціональне використання природних ресурсів [2, с. 73].

Громада, що об'єднується, матиме чимало додаткових можливостей для власного розвитку. По-перше, такі громади наділяються повноваженнями міст обласного значення з можливістю отримувати всі відповідні фінансові ресурси (стаття 64 БКУ), вони переходять на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України і зможуть отримувати дотації та субвенції безпосередньо, а не через районний бюджет [4].

Децентралізація влади є реформою, спрямованою на передачу повноважень, ресурсів та відповідальності від призначених органів влади (виконавча влада) до обраних органів влади (місцеве самоврядування). Ще одним дуже важливим принципом реформи є передача максимально можливих повноважень від центру до місцевих громад, районів, областей відповідно до принципів субсидіарності, солідарності та доповнюваності [3, с. 11].

Особливе місце в об'єднанні територіальних громад посідає природно-рекреаційний потенціал території, при розробці плану розвитку об'єднаних територіальних громад необхідно враховувати економічну, екологічну та соціальну складові.

Як зазначає Н. Хижнякова, розробка стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади розпочинається зі здійснення комплексного аналізу стану її розвитку. Інструменти аналізу, які застосовуються, мають відображати екологічну складову розвитку громади. Так, зокрема, при формуванні матриці SWOT-аналізу території екологічні аспекти мають бути відображені у всіх чотирьох секторах (наприклад, наявні еколого-економічні проблеми відображаються у секторах «Слабкі сторони» і «Загрози», а наявні природні ресурси і рекреаційний потенціал – у секторах «Сильні сторони» та «Можливості»). Останнім часом доволі часто використовується модель PESTLE. Літери P-E-S-T-L-E означають ключові фактори, які можуть впливати на територію: P – «політичні», E – «економічні», S – «соціальні та культурні», T – «технологічні», L – «правові (*legislative*)», E – «екологічні». Дана модель включає лише ті сфери, в яких потрібно виявити рамкові умови та тенденції, що впливають на територію [6].

Визначення екологічних пріоритетів для стратегії може бути здійснено шляхом порівняльного аналізу ризиків для здоров'я населення, екосистем і якості життя. Оцінка, порівняння і ранжування екологічних проблем виконується на основі бальної експертної оцінки [6, с. 107].

Важливим досвідом у розробці стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади є досвід Польщі. Аналітичні дані стосовно території в них відображаються в аналітичному документі, який носить назву «Рапорт про стан гміни» [7, с. 134]. Даний рапорт має містити шість розділів. Третій розділ рапорту носить назву «Навколишнє середовище» і містить дві основні складові:

1) *ресурси і привабливість навколишнього середовища* – розглядаються заходи щодо охорони природи на даній території, природна привабливість території з точки зору деталізації положень Стратегії у Плані дій щодо її реалізації та в окремому Екологічному плані дій територіальної громади. Здійснення комплексного аналізу стану розвитку територіальної громади (включаючи екологічну складову): сюди включаються проблеми, пріоритетні для вирішення, включаючи еколого-економічні. Визначення стратегічних економічних, соціальних та екологічних цілей і завдань;

2) *антропогенні загрози для зовнішнього середовища та способи протидії цим загрозам* – загрози систематизуються згідно з використовуваними елементами природного середовища: вода, повітря, поверхня землі, а протидія загрозам – як правило, за галузевою ознакою [7, с. 158–161]. Таким чином,

ресурси довкілля та його забруднення розглядаються не окремо, а взаємопов'язано і в одному розділі аналітичного звіту про розвиток території (рапорту про стан гміни), що видається більш коректним і має вищу аналітичну цінність з точки зору вибору стратегічних еколого-економічних пріоритетів [8, с. 184].

Не варто також забувати, що певні види екологоорієнтованих управлінських рішень передбачають одночасне вирішення еколого-економічних проблем обох видів, тому й аналіз всіх екологічних аспектів варто здійснювати в одному розділі комплексного аналізу стану розвитку громади. Високу аналітичну цінність та зручність для сприйняття являють собою просторові відображення розміщення природних ресурсів, охорони або забруднення довкілля, зокрема у вигляді карт з відображенням числових даних і напрямків руху матеріальних потоків.

Створення об'єднаних територіальних громад приводить до формування нових об'єктів змішаного характеру, які являють собою територіальні утворення, що поєднують сукупність природних і техногенних об'єктів. Таким чином, відбувається поступове формування нової просторової бази для аналізу наявних еколого-економічних проблем і вибору тих з них, які потребують першочергової уваги. Аналітичний зріз у разі утворення нових територіальних громад зміститься на інші просторові об'єкти, і, відповідно, можуть бути зміщені акценти та уточнені аналітичні висновки щодо пріоритетності наявних проблем і можливостей їх вирішення [6, с. 109].

Як свідчить польський досвід, рапорт про стан гміни – найважча, найбільш трудомістка і дуже важлива частина роботи над стратегією. Проблеми, які виникають на подальших етапах роботи, як правило, свідчать про недосконалу підготовку рапорту [7, с. 134].

Після здійснення аналізу стану розвитку громади на основі його результатів та з урахуванням результатів опитування населення та співпраці з громадськими організаціями визначаються проблеми, пріоритетні для вирішення, включаючи екологічні, а точніше, еколого-економічні. Після цього визначаються стратегічні цілі та завдання у сфері економічного розвитку, у соціальній сфері та у сфері захисту навколишнього середовища [6, с. 110].

На думку Б. Буркинського і Т. Галушкіної, стратегічна мета розвитку України полягає в перетворенні її природно-ресурсного потенціалу в головну опору економічного зростання [9, с. 21]. А це потребує, передусім, формування стратегій розвитку територіальних громад і відображення в них екологічних пріоритетів розвитку.

Провівши ґрунтовні дослідження, ми виокремили основні чинники розвитку (*рис. 1*), що впливають на формування та функціонування об'єднаних територіальних громад, зокрема це:

- ✦ *ресурсні* (природно-рекреаційний потенціал, фінансово-економічний потенціал, соціальний потенціал (населення) – кожен громадянин надає вигоди своїй територіальній громаді);
- ✦ *інформаційні* (наявність відкритої соціальної реклами, доступ до інформації (роз'яснення та приклади інших громад));
- ✦ *управлінські* (досвідченість та компетентність державних органів та органів місцевого самоврядування).

результатів управління розвитком території – її ресурсний чинник, зокрема така його складова, як природно-рекреаційний потенціал.

Окрім екологічної та соціальної складових, у структурі розвитку об'єднаних територіальних громад основною ланкою є економічна складова, наявність фінансових ресурсів. В Україні децентралізацію було розпочато з фінансової децентралізації, метою якої стало зміцнення фінансової самостійності об'єднаних територіальних громад і під-

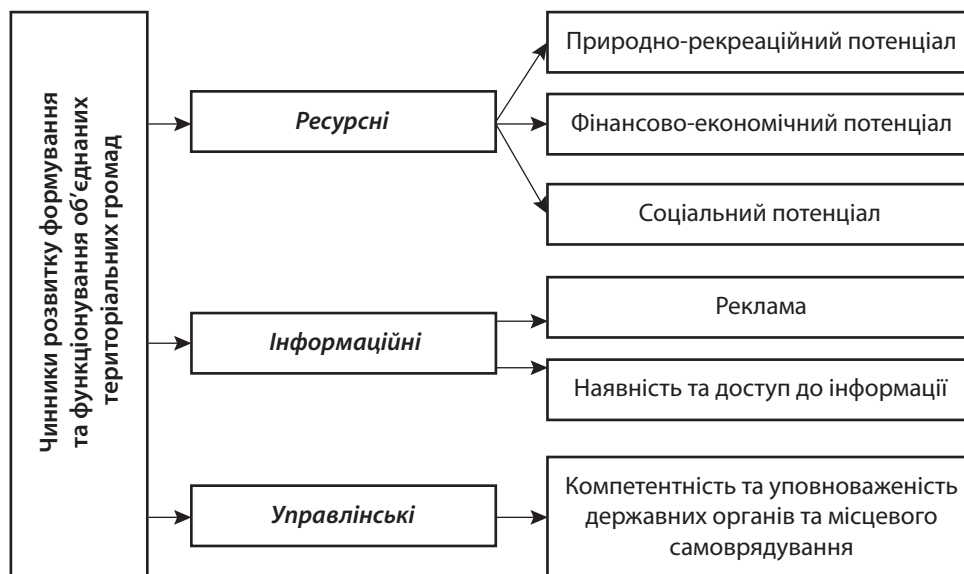

Рис. 1. Чинники розвитку формування та функціонування об'єднаних територіальних громад

Слід підкреслити, що мета використання природно-рекреаційного потенціалу території має двоїтий характер: по-перше, отримання максимуму доходів за мінімізації витрат (економічний аспект), іншими словами, капіталізація ресурсу; по-друге, задоволення потреб працюючих у відпочинку (соціальний аспект). Крім того, вона підпорядкована загальній соціально-економічній меті територіальної господарської системи [10, с. 32].

Як зазначають В. Кислий та Г. Шевченко, в економічних дослідженнях широко застосовується поняття «природно-ресурсний потенціал», що характеризує максимальну здатність природних систем виробляти певну продукцію. У рамках природно-ресурсного потенціалу розглядаються окремі складові, що виокремлюються відповідно до особливостей наявного комплексу природних умов і природних ресурсів у їх територіальній визначеності. Це надає можливість проводити аналіз природно-ресурсного потенціалу як комплексу конкретно-функціональних ресурсних можливостей природних систем на рівні окремих територіальних утворень [10, с. 33].

Забезпечує досягнення територіальних соціально-економічних та екологічних цілей один із кінцевих

вищень рівня місцевого розвитку. Урядом було внесено ряд змін у Бюджетний та Податковий кодекси.

До новацій, які створюють додаткові економічні стимули, зорієнтовані на сприяння розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу на рівні громад, належать:

- ✦ норма про закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел їх поповнення, у т. ч.: податку на доходи фізичних осіб (до бюджетів міст обласного значення та до районів має надходити 60%, до обласних бюджетів – 15%, до бюджету м. Києва – 40% цього податку);
- ✦ податку на прибуток підприємств приватного сектора економіки (до обласних бюджетів має спрямовуватись 10% відповідного податку).

Ці та інші новації зорієнтовані на те, щоб у місцевій громаді з'явилися реальні, дієві стимули сприяння розвитку підприємництва, розширення виробництва, створення нових робочих місць як складової стимулювання економічного зростання об'єднаних територіальних громад [11].

Основними нововведеннями Бюджетного і Податкового кодексів України стало:

- ✦ розширення структури, бази, ставок і платників податків на нерухоме майно та введення нового податку на продаж підакцизних товарів, які повністю зараховуються до місцевих бюджетів базових одиниць;
- ✦ повне вилучення ПДФО з місцевих бюджетів базових одиниць до інших рівнів бюджетів та повернення його до них у розмірі 60% лише за умови добровільного об'єднання місцевих громад. Оскільки податок на доходи фізичних осіб займав ліву частину у структурі місцевих бюджетів (до 70% усіх надходжень), а адміністрування податку на нерухоме майно має низку перепон на даному етапі, місцеві бюджети опинилися в доволі неоднозначному становищі. Проте законодавець передбачив умови для його повернення до бюджетів за умови відповідного укрупнення громад, таким чином створивши заохочувальні умови для органів місцевого самоврядування з метою об'єднання [2; 12].

Цими ж документами [2; 12] було вирішено питання щодо повноважень місцевих громад. До відповідного об'єднання органи місцевого самоврядування фінансують лише свої органи управління, а фінансування соціально-економічної сфери відбувається з вищих рівнів бюджетів. Так само, як і у випадку з податками, повноваження і сферу видатків місцевих громад буде розширено лише після їхнього об'єднання, а до сфери їхнього відання увійдуть галузі економіки та соціальної сфери первинного рівня. На цих самих засадах було створено умови для прямого міжбюджетного трансфертування (у частині субвенцій і дотацій) [11].

Рушійною силою в країні стають не політики і чиновники, а сильні, заможні громади. Мешканців об'єднаних громад уже не відправляють вирішувати питання в район чи область – за все тепер відповідає місцева влада: голова, депутати ради громади та її виконком. Освіта, медицина, адміністративні послуги, дороги, освітлення, водопостачання, сміття, благоустрій, забудова і навіть безпека – компетенція влади об'єднаної громади. Саме влада громади, і більше ніхто, займається вирішенням більшості місцевих питань, має на це кошти і несе за усе відповідальність [14].

ВИСНОВКИ

Проведення реформи децентралізації дозволить на місцях вирішувати проблеми, які виникають на території об'єднаної територіальної громади; природно-рекреаційний потенціал території матиме не тільки естетичне значення, але його використовуватимуть за еколого-економічним принципом, а саме: зрівноважуючи та зводячи до мінімуму екологічні втрати та шкоду довкіллю. Проте немає гарантії, що деякі екологічні аспекти будуть враховані комплексно, а не фрагментарно. Для впровадження ефектив-

них змін через реформу децентралізації необхідний певний проміжок часу, щоби було видно результати, але досвід розвинених країн, які прийняли та запровадили децентралізацію та здійснили об'єднання територіальних громад, показує позитивні зміни, тому сподіватимемося, що децентралізація зіграє суттєву роль в розвитку та ефективному використанні природно-рекреаційного потенціалу регіонів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Європейська хартія місцевого самоврядування // Рада Європи. Міжнародний документ від 15.10.1985. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036
2. Методологія стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні. Підтримка політики регіонального розвитку в Україні. URL: http://surdrp.eu/uploads/files/SP_OTG_Methodology_UA.pdf
3. Децентралізація у питаннях і відповідях / Український інститут міжнародної політики. URL: <http://www.uipr.org.ua/>
4. Закон України «Бюджетний кодекс України» від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
5. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку : практичний посібник / Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. 88 с.
6. Хижнякова Н. О. Відображення екологічних аспектів у стратегії розвитку територіальної громади. *Економічний форум*. 2018. № 1. С. 104–110.
7. Варда Я., Клосовскі В. Острови надій: розробка стратегій локального розвитку. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. 339 с.
8. Хижнякова Н. О. Сутність екологоорієнтованих управлінських рішень та їх роль у вирішенні еколого-економічних проблем. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 11 (137). С. 181–188.
9. Буркинський Б. В., Галушкіна Т. П. Глобалізація економіки та національна екологічна доктрина. *Економіст*. 2002. № 9. С. 20–23.
10. Кислий В. М., Шевченко Г. М. Роль та місце природно-рекреаційної сфери в системі територіально-економічних відносин // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : тези VII щоріч. Всеукр. наук. конф. (м. Суми, 24–25 квітня 2007 р.). Суми : СумДУ, 2007. С. 31–34.
11. Амосов О. Ю., Малінецька Г. В. Децентралізація влади в Україні: фінансові і політико-правові аспекти. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2. С. 129–134.
12. Закон України «Податковий кодекс України» від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
13. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад : навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ : ТОВ «Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с.
14. Децентралізація влади. URL: <http://decentralization.gov.ua/gromadas>

REFERENCES

Amosov, H. V., and Malinetska, O. Yu. "Detsentralizatsiia vlady v Ukraini: finansovi i polityko-pravovi aspekty" [Decen-

tralization of power in Ukraine: Financial, political and legal aspects]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 2 (2015): 129-134.

Berdanova, O., and Vakulenko, V. *Stratehichne planuvannia mistsevoho rozvytku* [Strategic Planning for Local Development]. Swiss-Ukrainian decentralization support to Ukraine project-DESPRO. Kyiv: TOV «Sofia-A», 2012.

Burkynskyi, B. V., and Halushkina, T. P. "Hlobalizatsiia ekonomiky ta natsionalna ekolohichna doktryna" [Globalization of the economy and national ecological doctrine]. *Ekonomist*, no. 9 (2002): 20-23.

"Detsentralizatsiia u pytanniakh i vidpovidiakh" [Decentralization in questions and answers]. Ukrainskyi instytut mizhnarodnoi polityky. <http://www.uiip.org.ua/>

"Detsentralizatsiia vlady" [Decentralization of power]. <http://decentralization.gov.ua/gromadas>

Khyzhniakova, N. O. "Sutnist ekolohoorientovanykh upravlinskykh rishen ta yikh rol u vyrishenni ekoloho-ekonomichnykh problem" [The essence of ecologically-oriented management decisions and their role in solving environmental and economic problems]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 11 (2012): 181-188.

Khyzhniakova, N. O. "Vidobrazhennia ekolohichnykh aspektiv u stratehii rozvytku terytorialnoi hromady" [Displays ecological aspects in the strategy of development of the territorial community]. *Ekonomichnyi forum*, no. 1 (2018): 104-110.

Kyslyi, V. M., and Shevchenko, H. M. "Rol ta mistse pryrodno-rekreatsiinoi sfery v systemi terytorialno-ekonomichnykh vidnosyn" [The role and place of the natural-recreational sphere in the system of territorial-economic relations]. *Ekolohichnyi menedzhment u zahalnoi systemi upravlinnia*. Sumy: SumDU, 2007. 31-34.

[Legal Act of Ukraine] (1985). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

"Metodolohiia stratehichnoho planuvannia rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad v Ukraini. Pidtrymka polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini" [Methodology of Strategic Planning for the Development of United Territorial Communities in Ukraine. Support for regional development policy in Ukraine]. http://surdp.eu/uploads/files/SP_OTG_Methodology-UA.pdf

Varda, Ya., and Klosovski, V. *Ostrovny nadii: rozrobka stratehii lokalnoho rozvytku* [Islands of hope: development of local development strategies]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2003.

Vasylchenko, H., Parasiuk, I., and Yeremenko, N. *Planuvannia rozvytku terytorialnykh hromad. Navchalnyi posibnyk dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia* [Planning of the development of territorial communities. A manual for local self-government officials]. Kyiv: Pidpriemstvo «VI EN EI», 2015.